

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ТА ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Горячук В.Ф., Жиленко-Паламарчук І.О.

В статті розглянуті питання історичних витоків та етапів формування інституціоналізму. Здійснено порівняльний аналіз неокласичного та інституціонального напрямів економічної теорії.

Вступ. Зростаюча складність економічних процесів, кризові явища в економіці, розуміння неможливості вирішення економічних проблем в рамках неокласичної теорії усе це обумовлює пошук нових підходів до розвитку економіки та суспільства. Особливу актуальність в цьому контексті має дослідження інституціоналізму, його історичних витоків та етапів формування. Необхідне подальше проведення порівняльного аналізу інституціоналізму та неокласичної теорії.

Виклад основного матеріалу. Інституціоналізм зародився на рубежі XIX і XX століть у США, де у гострій формі виникли нові соціально-економічні проблеми, що були пов'язані із перебудовою ринкового механізму: відбувся перехід від економіки вільної конкуренції до ринкової моделі недосконалої конкуренції. Монополізація призвела до обмеження вільної конкуренції та негативно позначилася на економіці країни. Малі і середні підприємства не змогли витримати конкуренцію з трестами та ставали неплатоспроможними. Влада США, у 90-х роках XIX ст. почала здійснювати активні законодавчі антимонопольні заходи.

Поняття «інститут» є базовим для теорії інституціоналізму і позначає певний звичай, порядок, прийнятий у суспільстві, а також закріплення їх у вигляді закону або організації. Ідеологи інституціоналізму відносили до інститутів як соціальні і політичні, так і економічні явища: держава, родина, приватна власність, корпорації, система грошового обігу і т. ін. При цьому поняття «інститут» мало відповідне ідейне навантаження: воно означало прагнення до розширення предмета економічної науки, включення в аналіз неекономічних явищ.

Історичні передумови зародження інституціоналізму були зумовлені перебудовою в ринковій системі під впливом монополізації економіки, соціальними протиріччями, збільшенням масових суспільних організацій та рухів, втратою безсумнівності неокласичної теорії про самостійність

конкурентного ринку та невтручання держави, а також її неспроможністю роз'яснити не прості процеси, що відбуваються в економіці індустріальних країн [1].

Значний вплив на зародження інституціоналізму здійснила німецька історична школа. Огюст Конт (1798-1857) запропонував методи спостереження, порівняння, експерименту та історичного аналізу, які стали головними у інституціональних дослідженнях. Німецький економіст Фрідріх Ліст (1789-1846) одним з перших використовував історичне обґрунтування, політичні, правові і соціальні інститути. До продуктивних сил він відносив політичні та соціокультурні інститути. Б. Гільдебранд (1812-1878), відкидав уявлення про індивіда як людини, яка вільна від впливу суспільних факторів і автономне прагне до досягнення максимальної особистої вигоди. Він зазначав, що людина це суспільна істота, продукт цивілізації та історії, і його потреби, освіта і ставлення до речових цінностей, так само як і до людей, змінюються географічно та історично, розвиваються разом зі всією освіченістю людства. Представники німецької історичної школи розглядали господарство як одну з частин соціального життя і, як наслідок, вважали необхідним облік різноманітних позаекономічних чинників - етичних, психологічних і правових [2].

Засновками інституціоналізму вважаються Т. Веблен (1857–1929), та Д. Коммонс (1862–1945). Перший започаткував традицію тяжіння до соціологічних методів аналізу, до пояснення поведінки людини відповідно до правил. Він вважав, що завданням економістів є вивчення норм, звичаїв, звичок, а також їхньої еволюції, для того щоб пояснювати рішення, які приймають економічні агенти в різний час і в різних обставинах. Д. Коммонс створив правовий варіант інституціоналізму. Для нього інституції – це, насамперед, норми права. Багато уваги він приділив такій правовій і економічній категорії, як угода. Особлива форма угоди - відносини праці і капіталу [3].

Відомий український вчений-економіст М.І. Туган-Барановський радив в економічній політиці вступати у тісний зв'язок з етикою, яка має надавати їй «керівні ідеї», зокрема центральною ідеєю політики повинна стати етична ідея верховної цінності людської особистості [4]. Проскурін П.В. стверджує, що інституціоналізм – це концепція економічної теорії, яка в економічній системі синтезує роль соціальних, правових, організаційних, політичних, етичних, ментальних та економічних інститутів у процесі їхнього функціонування [5]. На думку Баскіна А.С. це один з напрямків в економічній науці, який досліджує політичну

організацію суспільства, а саме такі інститути як право, мораль, держава, звичаї і т. ін. [6].

Можна виділити два етапи формування інституціоналізму:

1. Класичний інституціоналізм (становлення у першій чверті ХХ ст., основні представники - Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчелл).

2. Нова інституціональна теорія або неінституціоналізм (становлення у 60-70 роках ХХ ст., основні представники - Дж. Гелбрейт, Р. Коуз, Д. Норт).

Головними ознаками класичного інституціоналізму є:

1. Широке визначення предмету економічної теорії, прагнення до інтеграції з іншими суспільними науками. Економічна теорія не повинна вивчати виключно економічні відносини, потрібно звертати увагу на увесь набір умов та чинників, що здійснюють вплив на господарське життя: правові, соціальні, психологічні, політичні, моральні, етичні та історичні.

2. Ступінь розвитку інститутів розглядається як основна детермінанта розвитку економіки та суспільства (принцип інституційного детермінізму).

3. Рівновага в системі можлива тільки за умов соціального контролю над економікою, що сприяло б ефективному застосуванню усіх переваг ринкового механізму, нівелюванню його недоліків. Ринок не є нейтральним та універсальним механізмом розподілу ресурсів.

4. Підтримка антимонопольної політики держави, увага до дій профспілок і держави із захисту інтересів індивідів.

5. Відмова від аналізу економічних відносин з позиції так званої економічної людини. Необхідно досліджувати не дії окремих членів суспільства, а спільні, скоординовані дії організацій і державних органів. Характеристики індивідів виводяться з характеристик інститутів, а не навпаки [1-3, 7-10].

В економічній науці ХХ століття домінувала неокласична теорія. Основними її положеннями є поняття «економічної людини», яка прагне максимізувати дохід та мінімізувати витрати, самостійність ринкового механізму та невтручання держави, вільна конкуренція, яка забезпечує справедливий розподіл доходів та раціональне використання ресурсів. [7]. Але вона не могла пояснити цілий ряд процесів, які відбувалися в реальній економіці. Представники інституціоналізму вважали, що ця теорія ґрунтується на нереалістичних передумовах і обмеженнях та застосовує моделі, які неадекватні економічній дійсності, абстрактні і надмірно формалізовані.

Інституціоналісти критикувати дії механізму автоматичного встановлення рівноваги в економіці і висували питання про важливість

втручання держави в економіку ще до появи кейнсіанства. Якщо на думку неокласиків, вся економіка зводиться до ринку і всі суспільні відносини є ринковими, то класичні інституціоналісти ділять економіку на ринок та не ринок, досліджуючи те і інше як сферу дії інститутів, вивчають взаємодію ринків та інститутів, ринкових та неринкових сил.

Нова інституціональна теорія (неоінституціоналізм) пов'язується з іменами лауреатів Нобелівської премії у галузі економіки Р. Коузом і Д. Нортон. Неоінституціоналізм виходить з двох загальних посилок. По-перше, що соціальні інститути мають значення і, по-друге, що вони піддаються аналізу за допомогою понять і методів економічної науки.

Для стандартних неокласичних моделей були характерні спрощені уявлення, згідно з якими взаємодія економічних агентів здійснюється без витрат і непорозумінь. Вони не враховували особливостей інституційного середовища, припускаючи, що трансакційні витрати є нульовими, що права власності чітко розмежовані і надійно захищені, що контракти є повними, тобто враховують будь-які, як завгодно віддалені події, і підлягають неухильному виконанню. Фактично це занурювало економічний аналіз в інституційний вакуум, перетворювало інститути в нейтральний фактор, не вартий спеціальної уваги. Неоінституціоналізм відмовляється від такого спрощеного підходу, підкреслюючи, що насправді трансакційні витрати завжди позитивні, що права власності ніколи не бувають повністю визначені і абсолютно надійно захищені, що будь-які контракти є неповними, а їх учасники схильні до порушення взятих на себе зобов'язань.

Дуже точно з питання трансакційних витрат висловився один їх основоположників неоінституціоналізму Р. Коуз: «Добробут людського суспільства залежить від достатку товарів і послуг, а це, в свою чергу, залежить від продуктивності економічної системи. Адам Сміт пояснив, що продуктивність економічної системи залежить від спеціалізації (він назвав це поділом праці), але спеціалізація можлива тільки у тому випадку, якщо існує обмін, і чим нижче витрати обміну (трансакційні витрати), тим більше буде спеціалізація, і тим вище продуктивність системи. Але витрати обміну залежать від інститутів, які існують в країні: від її системи права, політичної системи, соціальної системи, системи освіти, культури і так далі. Фактично, це ті інститути, які управляють економічною системою, і саме вони представляють інтерес для економістів, які вивчають «нову інституційну економіку» [11].

Ісландській економіст Трайн Еггертсон сформулював «узагальнену теорему Коуза» - «якщо інституційні витрати невеликі, то економіка завжди буде розвиватися за оптимальною траєкторією незалежно від

наявного в ній набору інститутів» [12]. При відсутності інституційних витрат оптимальний набір «правил гри» складався б скрізь и завжди так, що будь-який застарілий інститут нічого не варто було б замінити новим, більш ефективним. У подібному випадку, як показують неоінституціоналісти, технічний прогрес и накопичення капіталу (фізичного и людського) автоматично и повсюдне забезпечували б економічне зростання [12]. Така «наївна», або «оптимістична» модель, що неефективні інститути завжди витісняються ефективними, які забезпечують зменшення трансакційних витрат, переважала на початкових стадіях розробки нової інституціональної теорії.

Визнання трансакційних витрат призвело до перегляду тези про доступність інформації, до розуміння, що господарські суб'єкти мають неповну і недосконалу інформацією, відкрило нові напрямки економічного аналізу, наприклад, дослідження контрактів [2].

Неоінституціоналізм спирається на принцип «методологічного індивідуалізму», який визнає реально діючими учасниками соціального процесу не групи чи організації, а індивідів. Суб'єкт займає перше місце в аналізі інститутів, що є схожим з неокласичною теорією. Згідно з цим принципом, колективні спільності (наприклад, фірми або держава) не володіють самостійним існуванням, окремим від складових їх членів, і тому повинні пояснюватися з погляду цілеспрямованої індивідуальної поведінки. Завдяки такій установці в центрі уваги неоінституціоналістів виявляються відносини, що складаються усередині економічних організацій, тоді як в неокласичній теорії будь-які організації розглядалися просто як «чорний ящик» [12].

Неоінституціоналістами здійснено перегляд тези про нейтральність розподілу і специфікації прав власності. Дослідження в цьому напрямку послужили відправним пунктом для розвитку таких напрямків неоінституціоналізму, як теорія прав власності та економіка організацій [2].

Для характеристики поведінки економічних агентів в рамках неоінституціонального аналізу важливими є поняття обмеженої раціональності та опортуністичної поведінки (перше було введено Генрі Саймоном [13], друге - Олівером Вільямсоном [14]). Якщо в неокласичній теорії людина розглядається як гіперраціональна істота, то неоінституціоналізм підкреслює обмеженість людського інтелекту: знання, якими володіють люди, завжди неповні, їх рахункові і прогностичні здібності не безмежні, для здійснення логічних операцій потрібні час і зусилля. Тому рішення економічних агентів є раціональними лише до певних меж, які задаються неповнотою доступної

ім інформації та обмеженістю їх інтелектуальних можливостей. Опортуністична поведінка визначається як переслідування власного інтересу, що доходить до віроломства (self-interest-seeking with guile), включаючи будь-які форми обману або порушення взятих на себе зобов'язань, для яких в неокласичній теорії не знаходилося місця.

Неоінституціоналізм істотно розширив поле економічних досліджень, поширивши використання принципів мікроекономічного аналізу на багато соціальних явищ, які традиційно вважалися лежачими поза сферою компетенції неокласичної теорії.

На думку відомого англійського філософа І. Лакатоса, будь-яка теорія складається з незмінного жорсткого ядра та змінної захисної оболонки. Припущення жорсткого ядра являються основною сутністю наукової школи, відмова від них означає перехід до іншої школи. Захисна оболонка складається з допущень, які використовуються в економічному аналізі залежно від розвитку наукової дискусії і ходу історії [15].

Принцип методологічного індивідуалізму, раціональний вибір (максимізуюча поведінка), рівновага як основна характеристика економічної системи – це ознаки «жорсткого ядра» неокласики, без яких не створюється жодна модель економічного аналізу в цій теорії.

"Захисна оболонка" неокласичної теорії складається з допущення про ринковий механізм як єдиний значущий інститут економічної системи та допущення що права власності залишаються незмінними та чітко визначеними; інформація є повністю доступною і повною; індивіди задовольняють свої потреби за допомогою обміну, що відбувається без витрат, з урахуванням первісного розподілу.

Неоінституціоналізм залишає "жорстке ядро" неокласики незмінним, однак "захисна оболонка" поповнюється новими для економічного аналізу факторами, що раніше були зовнішніми відносно неокласичної теорії — ідеологія, норми і правила поведінки, закони тощо [7].

Неокласична теорія розглядала два види обмежень: фізичні - породжувані рідкістю ресурсів; технологічні – відображають рівень знань та практичних навиків економічних суб'єктів. Але, не береться до уваги інституціональне середовище. Відповідно до цієї теорії, всі ресурси розподілені та знаходяться в приватній власності, права власників чітко встановлені та добре захищені. Представники неоінституціоналізму запропонували ще один вид обмежень, які також зменшують економічний вибір. Вони вважають, що економічні суб'єкти діють в певному інституційному середовищі, у сфері трансакційних витрат, існуючих ризиків і невизначеності.

В рамках сучасного неінституціоналізму також здійснюються спроби зміни елементів «жорсткого ядра» неокласіки. В першу чергу, це передумова про раціональний вибір. У неінституціоналізмі класична раціональність модифікується шляхом прийняття припущень про обмежену раціональність та опортуністичну поведінку [13, 14].

Таким чином, відмінності між неінституціоналізмом і неокласичною теорією можна провести в залежності від того, які передумови піддаються заміні або модифікації в їх рамках «жорсткого ядра» або «захисної оболонки» неокласичної теорії.

Висновки. В сучасних умовах обмеженість неокласичної теорії, її неспроможність пояснити сучасні складні явища в розвинутих та перехідних економіках, а також запропонувати шляхи подолання кризових явищ обумовлюють пошук та розвиток альтернативних теорій. В цьому контексті однією з найбільш перспективних є інституціональна теорія.

Література:

1. Історія економічних учень: підручник: у 2 ч. / [В.Д. Базилевич, Н.І. Гражевська, П.М. Леоненко та ін.]; за ред. В.Д. Базилевича. – Ч.1. – [2-ге вид.]. – К.: Знання, 2005. – 567 с.
2. Вольчик В.В. Лекції по інституціональній економіці [Електронний ресурс] / В.В. Вольчик – Режим доступу : <http://institutional.narod.ru/lectures/lecture1.htm>.
3. Гусейнов Р.М., Горбачева Ю.В., Рябцева В.М. Історія економічних учень: учебник [Електронний ресурс] / Р.М. Гусейнов, Ю.В. Горбачева, В.М. Рябцева – Москва-Новосибірськ, Издательский Дом ИНФРА-М», 2000. - – Режим доступу : <http://www.bibliotekar.ru/istoria-economicheskikh-ucheniy-3/23.htm>.
4. Туган-Барановський М.І. Основи політичної економії / М.І. Туган-Барановський ; наук. ред., авт. перед. і вступу статті С. М. Злупко. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 628 с.
5. Проскурін П.В. Історія економіки та економічних учень: навч. посібник / П.В. Проскурін. – К.: КНЕУ, 2005. – 372 с.
6. Баскин А.С. Основы экономической теории: курс лекций / А.С. Баскин, О.И. Боткин, М.С. Ишманова. – Ижевск: Издательский дом "Удмуртский университет", 2000. – 123 с.
7. Ткач А.А. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія: навчальний посібник [Електронний ресурс] / А.А. Ткач. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 304 с. – Режим доступу:

[http://uchebniks.net/book/303-institucionalna-ekonomika-navchalnij-posibnik-
tkach-aa/6-12-instituti.html](http://uchebniks.net/book/303-institucionalna-ekonomika-navchalnij-posibnik-
tkach-aa/6-12-instituti.html).

8. Мамалуй О.О. Основи економічної теорії [Електронний ресурс] / О.О. Мамалуй. – Київ: Юрінком Інтер, 2006. – 479 с. – Режим доступу: [http://westudents.com.ua/glavy/56575--4-nstitutsionalzm-ta-yogo-osnovn-
napryami.html](http://westudents.com.ua/glavy/56575--4-nstitutsionalzm-ta-yogo-osnovn-
napryami.html).

9. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт; [пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера]. – М.: Фонд экономической книги “Начала”, 1997. – 188 с.

10. Андрущенко А.М. Економічна теорія: навчальний посібник [Електронний ресурс] / А.М. Андрущенко, А.П. Бурляй, В.С. Костюк. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 520 с. – Режим доступу: http://ebooktime.net/book_21_glava_9_§_2_._Институціона.html.

11. Coase, Ronald The New Institutional Economics // The American Economic Review, Vol. 88, No. 2, Papers and Proceedings of the Hundred and Tenth Annual Meeting of the American Economic Association. (May, 1998), p. 72.

12. Капелюшников Р.И. Неоинституционализм [Електронний ресурс] / Р.И. Капелюшников – Режим доступу : <http://www.libertarium.ru/10621/>.

13. Simon H. A. Models of Man. (N.Y.: Johnn Wiley& Sons, 1957).

14. Williamson, Oliver E. The economic institutions of capitalism: firms, markets, relational contracting. (N. Y., 1985).

15. Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ / И. Лакатос. – М.: Медиум, 1995. – 236 с.

Abstract

Goryachuk V.F., Zhylenko-Palamarchuk I.A.

The historical origins and stages of formation of institutionalism

The article examines of the historical origins and stages of formation of institutionalism. A comparative analysis of the neo-classical and institutional trends of economic theory.